Akademik Yayın Rehberi | Orta | Yüksek lisans | Doktora | Akademisyen

Kapsam Derlemesi (Scoping Review) Nedir? Sistematik Derlemeden Farkı

Kapsam derlemesi (scoping review), bir alandaki çalışmaları sistemli biçimde haritalayan bir derleme türüdür. Bu maddede sistematik derlemeden farkı, ne zaman seçileceği, Arksey ve O'Malley çerçevesine göre adımları, veri haritalama ve PRISMA-ScR ile raporlama anlatılır.

Zafer Hoca · Yayın: 07.11.2026 · 7 dk okuma

Kısaca: Kapsam derlemesi (scoping review), bir konuda hangi tür çalışmaların yapıldığını, kavramların nasıl kullanıldığını ve nerede boşluk bulunduğunu sistemli biçimde haritalayan bir derleme türüdür. Sistematik derleme dar bir soruya kanıta dayalı cevap ararken kapsam derlemesi geniş bir soruyla alanın genel resmini çıkarır; çalışmaların niteliğini değerlendirmek zorunlu değildir. Raporlamada 2018'de yayımlanan PRISMA-ScR kontrol listesi kullanılır.

Kapsam derlemesi (scoping review) nedir?

Kapsam derlemesi, bir araştırma alanındaki mevcut kanıtın genişliğini ve niteliğini haritalamak için yapılan sistemli bir literatür incelemesidir. "Bu müdahale işe yarıyor mu?" gibi dar bir soruya değil, "Bu konuda neler çalışılmış, hangi yöntemlerle, hangi gruplarda ve ne eksik kalmış?" gibi geniş bir soruya cevap arar.

Sistematik derlemeyle aynı disiplini paylaşır: önceden yazılmış bir protokol, tekrarlanabilir bir arama stratejisi, açık dahil etme ölçütleri ve şeffaf bir raporlama. Fark, amaçta ve buna bağlı olarak sentezin biçimindedir. Sistematik derlemenin adımlarını ve PRISMA 2020'yi sistematik derleme ve PRISMA rehberi maddesinde ayrıntılı anlattık; bu madde kapsam derlemesinin neden ve nasıl farklı yürütüldüğünü ele alıyor.

Kapsam derlemesini PRISMA-ScR'yi yayımlayan ekip, bir konudaki kanıtı sentezleyip literatürün kapsamını değerlendiren çalışmalar olarak tanımlar ve amaçlarından birinin sistematik bir derlemeye gerek olup olmadığını belirlemeye yardım etmek olduğunu söyler.

Kapsam derlemesi ile sistematik derleme arasındaki fark nedir?

Özellik	Kapsam derlemesi	Sistematik derleme
Temel amaç	Alanı haritalamak, kavramları ve boşlukları göstermek	Odaklı bir soruya kanıta dayalı cevap vermek
Araştırma sorusu	Geniş, keşfedici	Dar ve önceden tanımlanmış
Soru çerçevesi	Genellikle PCC (popülasyon, kavram, bağlam)	Genellikle PICO ve türevleri
Dahil edilen kaynaklar	Farklı desenlerde çalışmalar, gerekirse gri literatür, politika belgeleri	Çoğu zaman belirli desenlerle sınırlı

Özellik	Kapsam derlemesi	Sistematik derleme
Nitelik (yanlılık riski) değerlendirmesi	Zorunlu değil	Zorunlu
Sentez	Betimsel: sayımlar, tablolar, kanıt haritaları, kısa anlatı özetleri	Nicel (meta-analiz) ya da yapılandırılmış anlatı sentezi
Çıktı	Alanın resmi, araştırma gündemi, boşluklar	Etki, uygulama ya da politika için öneri
Raporlama kılavuzu	PRISMA-ScR	PRISMA 2020

En önemli pratik sonuç şudur: kapsam derlemesi bir müdahalenin etkili olup olmadığı hakkında hüküm vermez. Dahil ettiği çalışmaların niteliğini sistemli olarak tartmadığı için bulgularından doğrudan uygulama önerisi çıkarmak yöntemsel bir hatadır. Etki büyüklüklerini birleştirmek istiyorsanız doğru yöntem sistematik derleme ve gerektiğinde meta-analizdir.

Ne zaman kapsam derlemesi yapılmalı?

Kapsam derlemesi şu durumlarda en uygun seçimdir:

- Konu yeni ya da dağınıksa ve henüz kaç çalışma olduğunu, hangi yöntemlerin kullanıldığını bilmiyorsanız.
- Bir kavramın literatürde nasıl tanımlandığını ve ölçüldüğünü göstermek istiyorsanız.
- Araştırma boşluklarını sistemli biçimde ortaya koyup yeni bir araştırma gündemi önermek istiyorsanız.
- Sistematik derleme yapmaya değecek kadar çalışma olup olmadığını önceden görmek istiyorsanız.
- Kanıt farklı desenlere, disiplinlere ve belge türlerine dağılmışsa ve hepsini tek bir nitelik ölçütüyle tartmak anlamlı değilse.

Tezde bir boşluk aradığınız aşamada kapsam derlemesinin mantığı çok işe yarar; kendi boşluk arama sürecinizi kurmak için literatürde boşluk bulma stratejileri maddesine de bakabilirsiniz.

"Sistematik derleme çok iş, kapsam derlemesi diyeyim" yaklaşımı hakemler tarafından kolayca fark edilir. Kapsam derlemesi daha az emek isteyen bir kısayol değildir; arama ve tarama aşaması çoğu zaman sistematik derleme kadar, soru geniş olduğu için bazen daha fazla emek ister. Türü, sorunuzun amacına göre seçin.

Adım adım kapsam derlemesi nasıl yapılır?

Yöntemin en çok kullanılan çerçevesi, Arksey ve O'Malley'nin 2005'te önerdiği aşamalardır. Bu çerçeve sonraki yıllarda Levac ve arkadaşları ile Joanna Briggs Enstitüsü (JBI) tarafından ayrıntılandırılmıştır. Aşağıdaki sıra bu yaklaşımın özüdür:

1. **Araştırma sorusunu belirleyin.** Soru geniş olabilir ama sınırları belli olmalıdır. PCC çerçevesiyle kurun: kimler (popülasyon), hangi kavram, hangi bağlam. Varsayımsal örnek: "Türkiye'de öğretmenlerin yapay zekâ araçlarını kullanımına ilişkin hangi tür araştırmalar yapılmıştır?" Soruyu yazmak için araştırma sorusu nasıl yazılır maddesi yardımcı olur.
2. **İlgili çalışmaları belirleyin.** Birden çok veritabanında, eş anlamlı terimlerle tekrarlanabilir bir arama yapın. Konuya göre gri literatür (tezler, raporlar, politika belgeleri) ve kaynakça taraması da eklenir.

3. **Çalışmaları seçin.** Önce başlık ve özet, sonra tam metin düzeyinde tarama yapın. Ölçütleri önceden yazın, ilk taramada ölçütleri bir pilot örneklemle sınayın ve mümkünse iki kişiyle bağımsız tarama yapın.
4. **Verileri haritalayın (charting).** Her çalışmadan hangi bilgilerin çıkarılacağını bir form üzerinde belirleyin ve formu birkaç çalışmada deneyip güncelleyin.
5. **Sonuçları derleyin, özetleyin ve raporlayın.** Sayımlar, tablolar ve görsel haritalarla alanın resmini çizin; ardından bunun araştırma, uygulama ve politika için ne anlama geldiğini tartışın.
6. **Danışma (isteğe bağlı).** Bulguları alan uzmanları ya da paydaşlarla paylaşıp yorumlarını alın. Bazı yazarlar bu adımın yöntemi güçlendirdiğini savunur.

Kapsam derlemesinde süreç döngüseldir: literatürü tanıdıkça ölçütleri inceltmeniz gerekebilir. Bu meşrudur, ama her değişikliği tarihiyle ve gerekçesiyle kayda geçirin ve makalede protokolden sapmalar olarak raporlayın.

Protokol ve kayıt: kapsam derlemesi nereye kaydedilir?

Kapsam derlemesi için de önceden bir protokol yazmak iyi uygulama sayılır. Protokolde soru, PCC öğeleri, veritabanları ve arama dizeleri, dahil etme ölçütleri, veri haritalama formu ve sonuçların nasıl sunulacağı yer alır.

Sağlık alanındaki sistematik derlemelerin sık kaydedildiği PROSPERO kapsam derlemelerini kabul etmediği için bu çalışmalar genellikle OSF (Open Science Framework) üzerinde kaydedilir. OSF'de kayıt adımlarını ve şablon seçimini ön kayıt (preregistration) nasıl yapılır maddesinde anlattık. Bazı dergiler kapsam derlemesi protokollerini ayrı bir makale olarak da yayımlar. Hangi yolu seçerseniz seçin, kayıt adresini makalenin yöntem bölümünde verin.

Kayıt ve tarama sürecinde kaynak yönetimi yükü hızla büyür. Kopya kayıtları ayıklamak ve tarama kararlarını izlemek için Zotero gibi bir kaynak yöneticisi ve taramaya özel ücretsiz araçlar işinizi kolaylaştırır.

Veri haritalama (charting) ve sonuçların sunumu

Veri haritalama, sistematik derlemedeki veri çıkarmanın karşılığıdır; ama amaç etki büyüklüğü toplamak değil, çalışmaları özelliklerine göre sınıflandırmaktır. Varsayımsal bir haritalama formu şu alanları içerebilir:

Alan	Örnek içerik
Künye	Yazar, yıl, yayın türü (makale, tez, rapor)
Bağlam	Ülke, kurum türü, eğitim kademesi
Popülasyon	Katılımcıların kim olduğu ve sayısı
Kavram	Kavramın nasıl tanımlandığı ve ölçüldüğü
Yöntem	Nicel, nitel ya da karma; desen; veri toplama aracı
Ana bulgular	Bir iki cümlelik özet
Belirtilen boşluklar	Yazarların önerdiği gelecek araştırmalar

Sonuç bölümünde önce sayımlar gelir: yıllara, ülkelere, desenlere ve popülasyonlara göre çalışma dağılımı. Ardından tablolar ve kanıt haritaları (hangi konu-yöntem bileşiminde kaç çalışma olduğunu gösteren ızgara ya da kabarcık grafikler) alanın yoğun ve boş bölgelerini

görünür kılar. Kavramların kullanımını özetlemek için temel bir nitel içerik analizi de yapılabilir; yöntem için nitel veri analizi rehberi yol gösterir.

Kapsam derlemesi bazen bibliyometrik analizle karıştırılır. Bibliyometri yayın ve atıf verilerini istatistiksel olarak inceler; kapsam derlemesi ise çalışmaların içeriğini okuyup sınıflandırır. İkisini birlikte kullanan çalışmalar da vardır; bibliyometri için atıf analizi ve bibliyometrik araştırma maddesine bakın.

PRISMA-ScR ile raporlama

PRISMA-ScR, PRISMA bildiriminin kapsam derlemeleri için hazırlanmış uzantısıdır. Tricco ve arkadaşları tarafından 2018'de *Annals of Internal Medicine* dergisinde yayımlanmıştır ve 20 temel ile 2 isteğe bağlı raporlama maddesinden oluşur. Pek çok dergi kapsam derlemesi gönderimlerinde doldurulmuş PRISMA-ScR kontrol listesini ister.

- Başlıkta çalışmanın bir kapsam derlemesi olduğunu belirtin.
- Yöntem bölümünde protokolün kayıt yerini, arama stratejisini, seçim sürecini ve veri haritalama formunu açıklayın.
- En az bir veritabanı için tam arama dizesini paylaşın; çoğu dergi bunu ek dosyada ister.
- Seçim sürecini bir akış diyagramıyla gösterin; bulunan, elenen ve dahil edilen kayıt sayılarını her aşama için verin.
- Nitelik değerlendirmesi yaptıysanız yöntemini, yapmadıysanız bunu açıkça belirtin.
- Tartışmada bulguları araştırma sorusuyla ilişkilendirin ve derlemenin sınırlılıklarını yazın.

Kontrol listesinin güncel sürümüne PRISMA'nın resmî sitesinden ulaşabilirsiniz. Maddeleri işaretlerken her birinin makalenin hangi sayfasında karşılandığını not etmek, hakem sürecinde zaman kazandırır.

Sık yapılan hatalar ve hakem eleştirileri

- **Bulgulardan etki hükmü çıkarmak:** "Bu müdahale etkilidir" gibi sonuçlar kapsam derlemesinin amacının dışındadır.
- **Soruyu sınırsız bırakmak:** Çok geniş bir soru binlerce kayda ve yönetilemez bir taramaya yol açar. PCC öğelerini netleştirin.
- **Protokol ve kayıt yapmamak:** Sistemlilik iddiası, yöntemin önceden belgelenmesine dayanır.
- **Tek kişiyle, belgesiz tarama:** En azından bir kısım kayıt için ikinci bir değerlendirici kullanın ve uyuşmazlıkların nasıl çözüldüğünü yazın.
- **Haritalamayı anlatıya dönüştürmek:** Çalışmaları tek tek özetleyen uzun paragraflar yerine sınıflandırılmış tablolar ve görseller kullanın.
- **Yanlış kılavuzu kullanmak:** Kapsam derlemesini PRISMA 2020 ile raporlamak yerine PRISMA-ScR kullanın.

Tezinizin literatür bölümü için klasik bir tarama yeterli olabilir; kapsam derlemesi daha çok ayrı bir makale ya da tezin ilk çalışması olarak tasarlanır. Hangisinin size uygun olduğunu danışmanınızla konuşun; klasik tarama için literatür taraması nasıl yapılır maddesi iyi bir başlangıçtır. Kapsam derlemesi kabul eden dergileri aramak için dergi bulucu aracını kullanabilirsiniz.

Kaynaklar ve resmî bağlantılar

- PRISMA-ScR: kapsam derlemeleri için raporlama kılavuzu ve kontrol listesi
- Tricco, A. C., Lillie, E., Zarin, W., O'Brien, K. K., Colquhoun, H., Levac, D. ve diğerleri (2018). PRISMA Extension for Scoping Reviews (PRISMA-ScR): Checklist and explanation. *Annals of Internal Medicine*, 169(7), 467–473. DOI: 10.7326/M18-0850
- Arksey, H. ve O'Malley, L. (2005). Scoping studies: Towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology*, 8(1), 19–32.
- OSF (Open Science Framework): kapsam derlemesi protokollerinin kaydı için

Etiketler: #Makale #Yayın

YDS/YÖKDİL barajı akademik kariyerinizi engellemesin. Zafer Hoca kursları: zaferhoca.com.tr/magaza